

Yüz ilə sığmayan gün

Çingiz Aytmatovun “Gün var əsrə bərabər” romanı haqqında

1990-cı ildə Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” adlı povesti işıq üzü gördü, üstündən bir-iki il keçmiş filoloq Məti Osmanoglunun tərcüməsində əsər kitabça şəklində bizdə də çapdan çıxdı. Kitabın annotasiyasında povest yazıcının dünya şöhrətli “Gün var əsrə bərabər” romanına əlavə kimi təqdim olunurdu, hərçənd Çingiz xanla bağlı əfsanəvi süjeti həm başdan, həm də sondan romanın Stalin repressiyasına qurban getmiş talesiz personajı Abutalıb Kuttubayevlə bağlı iki fəsil müşayiət eləyirdi. Tezliklə bəlli oldu ki, roman nəşrə imzalandığı 1980-ci ildə Suslov ideoloji senzurasının qayçısına tuş gəldiyinə görə bu fəsilər kitabdan çıxarılıbmış. Müəllif ilk fürsətdəcə şikəst olunmuş əsərinin qopuq əzalarını yerinə oturdub.

Oxuyanlar bilirlər ki, bu romanda iki mifik süjet var: biri Çingiz xanla bağlı həmin rəvayət, o biri - adı artıq dünya ədəbiyyatında terminə, istilaha çevrilmiş manqurt haqqında əfsanə. Birində yazıçı insanın ağılıq ehtirasını (Çingiz xan obrazının prototipi, əlbəttə, ellər atası Stalin yoldaşdır), o birində köləlik instinktləri hədəf götürüb. Bu dünyada şərin zəifliyi iki üzü var - biri zalım, despot üzü, o biri məzlum, qul üzü. Xeyrin yolu bu ikiüzlü, ikibaşlı dünyanın iki qütbünün arasından keçib göyə ucalır - yer üzünü iki qütbə bölən dəmir yolun uzandığı Sarı-Özək çölünün ortasındakı, özəyindəki kosmodromdan göyə millənən kosmik raketlər kimi:

“Qatarlar bu yerlərdə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...

Bu yerlərdə dəmir yolunun hər iki tərəfi ilə intəhasız Sarı-Torpaq çöllərin göbəyi hesab edilən Sarı-Özək düzənliyi uzanıb gedir...

Coğrafiyada hər şey Qrinvich meridianından ölçülən kimi bu yerlərdə də bütün məsafələr dəmiryolla ölçülürdü.

Qatarlar isə şərqdən qərbə, qərbdən də şərqə gedirdi...” (Tərcümə İshaq İbrahimovundur)

Bu abzas romanın refreni, əsər boyu dönə-dönə təkrarlanan rədifdir. Bəli, rədif təkcə şeirdə olmur...

Yüzdən artıq ölkədə yüz səksənə yaxın dilə çevrilmiş bu romanın bir adı da “Boranlı yarımdayanacaq”dır. Yadımdadır ki, ötən əsrin səksəninci illərinin əvvəllərində “Roman-qazeta” adlı populyar sovet ədəbi dərgisində (roman ilk dəfə “Noviy mir” jurnalında indiki adıyla işıq üzü görmüşdü) əsər bu adla nəşr olunmuşdu, Pasternakın 1959-cu ildə yazdığı “Tükənməz günlər” şeirinin axırdan əvvəlki misrasından götürülmüş “Gün var əsrə bərabər” başlığı isə ikinci ad kimi verilmişdi. Sonradan ikinci başlıq birincini üstələdi, Aytmatovun ilk romanı məhz bu adla məşhurlaşdı. Müəllifin “Boranlı” adlandırdığı dayanağın prototipi isə Qazaxıstan ərazisindəki Baykonur kosmodromunun yaxınlığında yerləşən Töretam stansiyasıdır.

Yazıçı əsərinə sadə bir dəmiryolçu fəhlə Yedigey Cəngəldini (balaca yarımsansiyada ömürlük kök saldığına görə ona Boranlı Yedigey deyirlər) qəhrəman seçməklə onu dünyanın, kainatın ortasına çəkib - bir alimi, şairi, sərkərdəni, kosmonavtı yox, məhz fəhləni, “kiçik” insanı, onun mənəvi aləmini, onun baxışlarını hadisələrin mərkəzinə qoyub. Hadisələr deyəndə ki, burada elə çox hadisə də yoxdur, hər şey elə əsrə bərabər o bir günün içində baş verir, qəhrəmanın könül dostu Qazanqapın ölümüylə başlayıb dəfniylə bitir. Ancaq vaxtın indisini simvolizə eləyən o bir günün içində zamanın xarabalıqları altında can verən nəhəng bir keçmiş də sığır, uzaq planetdən yer üzünə doğru yola çıxmış parlaq bir gələcək də. Müəllif keçmiş-gələcəyi bir uzun günün bəzasına toplamaqla zamanın indisinə əbədiyyət pasportu verir, hərçənd yaxşı məlumdur ki, zamanın indisi olmur, indiki zaman ələ gəlmir, indi yalnız əbədiyyətə xas anlayışdır.

Əlbəttə, bunun tərsini də deyən tapılar - ki, zaman, həyat yalnız indiki zamanda mövcuddur, zamanın nə keçmiş var, nə gələcəyi, yeganə gerçək zaman, yaşanan zaman indiki zaman

dır. Qədim mübahisədir, o qədər qədimdir ki, insanlar daha bunu çəkib-çevirməkdən yorulublar, düşünməyi yadırgayıblar, zamansa yorulub-usanmadan onları beşiyində min il əvvəlki təmkiniylə yırğalayır. Əsas odur ki, Aytmatovun romanına iki tərəfin, iki yanaşmanın ikisi də yarayır, əsrə bərabər o gün hər iki halda əbədiyyətə vəsiqə qazanmış sayılır.

Əsrə bərabər gündən otuz il qabaq - qırx dördüncü ilin sonunda döyüşdə kontuziya alıb cəbhədən tərxis olunan həkmlər Yedigeyi bir ilə tam sağalacağına inandırmışdılar, intəhası həmin müddətdə ona ağır iş tutmaq yaramazdı. Bu səbəbdən o, arvadıyla birgə dəmiryol idarəsinə üz tutur ki, bəlkə orada veteran üçün gözetçidən-qarovulçudan bir iş tapıla. Orada Yedigey təsadüfən dəmiryolçu Qazanqapla tanış olur, sözləri-söhbətləri tutur, Qazanqap gənc ailəni Boranlıya dəvət eləyir. Adamsız, susuz çöllərin ortasındakı səkkiz-doqquz komalıq yarımsansiyada şərait ağır olsa da, yenə evsiz-eşiksiz sərgərdan dolanmaqdan yaxşıdır.

Boz səhranın göbəyindəki rəzyezdi ilk görəndə Yedigeyin gözü qırılır - ortada balaca adacıq, ətrafda ucsuz-bucaqsız qumlu çöllər. Ağına gətirmir ki, bütün ömrünü bu cəhənnəmdə keçirməli olacaq. Siftə vaxtlar Qazanqap ona dayaq durur, gənc ailəyə sağmal dəvə amanat verir, dəvənin erkək balasını onlara bağışlayır. Köşəyin adını Qaranər qoyurlar, Qazanqapın, Yedigeyin balalarıyla baş-başə o da gün-gün, saat-saat böyüyür. Hərçənd “baş-başə” sözü burada yerinə düşmür, çünki dəvənin zamanı insanın zamanından yeyin axır.

Bu müddətdə Qazanqapla Yedigey də canbır-qəlb dost olurlar, kürək-kürəyə verib amansız səhrada otuz il güzəran sürürlər, övlad böyüdürlər, bu dünyanın mənzil başına tələsən qatarlarını gündəğəndən günbatana, günbatandan gündəğəna ötürürlər. Özlərisə heç yana tələsmirlər, zamanın sıfır nöqtəsində dünyanın sükunətinə qarovul çəkirlər. İndi artıq ömrünün qırx dörd ilini Boranlı rəzyezdindən axan zaman çaylarına baxa-baxa axına düşməmiş, hərəkət sellərinə dala-dala sudan quru çıxmış müdrik, xeyirxah Qazanqapın hüzn evində əbədi sükuta dalan vaxtıdır. Dostu Yedigeyə nəymanların dədə-baba məzarlığı sayılan Ana-Beyit qəbiristanlığında dəfn olunmağı vəsiyyətlə eləyib. Boranlıdan Ana-Beyitə azı otuz kilometr məsafə var.

Dəfnə hazırlıq görmək üçün növbəsinə təhvil verib evə tələsən Yedigeyin ayağının altında qəfildən yer titrəyir: “Elə bu andaca havada bir təlatüm əmələ gəldi. Bu, cəbhədə adamın ayağının altında yer titrədən güclü partlayış dalğasına bənzədi. Gözünün qabağındaca çölün o başında, deyilənlərə görə, Sarı-Özək kosmodromunun yerləşdiyi tərəfdən göyə nəşə od-alov qasırgasına bürünmüş bir şey dikəldi... Bu gecə kosmik raketin fəzaya uçuşunun şahidi olmuş Boranlı Yedigey bilmirdi, bilə də bilməzdi ki, bu uçuş təcili qəza uçuşu idi, bu gecə kosmonavtlarla birlikdə fəzaya uçan kosmik gəmi heç bir raport verilmədən, təntənə-filan olmadan, jurnalistlərin iştirak etmədiyi bir şəraitdə, Amerika-Sovet proqramına əsasən il yarımdan bəri şərti olaraq “Tramplin” adlandırılmış orbitdə, “Paritet” kosmik stansiyasında baş vermiş fəvqəladə hadisəylə əlaqədar idi... “Paritet” on iki saatdan artıqdı ki, Birləşmiş İdarə Mərkəzi “Konvensiya”dan göndərilən siqnallara cavab vermirdi. Birləşməyə gedən gəmilərin də siqnalları cavabsız qalırdı...”

davamı növbəti sayımızda

F. Uğurlu